

ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ДЕПРИВОВАНИХ ПІДЛІТКІВ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ В УМОВАХ ІНТЕРНАТНОГО ЗАКЛАДУ

Костянтин Нечипоренко

Комунальний заклад «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатпрофільний центр» Запорізької обласної ради

Анотація:

У статті досліджується самооцінка депривованих підлітків із психофізичними вадами. Обґрунтовується доцільність виявлення рівнів сформованості самооцінки, з урахуванням того, що для підлітків природним є прагнення не тільки покладатися на думку оточення про себе, а й самим оцінювати себе як особистість, свої реальні й потенційні можливості, які часто суперечать тому, на чому наполягає оточення, що і провокує неадекватні дії, неадекватне бачення себе серед інших. Автор наводить динаміку розвитку самооцінки підлітків 5–9-х класів, яка дала підстави виокремити об'єктивні чинники, що впливають на самооцінку підлітків означеної категорії. Найістотнішими серед цих факторів є позбавлення щоденного спілкування і взаємодії з батьками й підпорядкованість режимним вимогам інтернатного закладу.

Ключевые слова:

підлітки; депривовані підлітки; психофізичні вади; інтернатний заклад; самооцінка; неадекватна самооцінка.

Анотація:

Нечипоренко Константин. Исследование самооценки депривированных подростков с психофизическими недостатками в условиях интернатного заведения.

В статье исследуется самооценка депривированных подростков с психофизическими недостатками. Обосновывается целесообразность выявления уровней сформированности самооценки, учитывая то, что для подростков естественным является стремление не только полагаться на мнение окружающих о себе, а и самим оценивать себя как личность, свои реальные и потенциальные возможности, которые часто идут вразрез с теми, на которые делают ударение окружающие, чем провоцируют неадекватные действия, неадекватное видение себя среди других. Автор показывает динамику развития самооценки подростков 5–9-го классов, которая дала основание выделить объективные факторы, влияющие на самооценку подростков названной категории. Наиболее существенными среди них оказались лишение ежедневного общения и взаимодействия с родителями и подчиненность режимным требованиям интернатного учреждения.

Ключові слова:

подростки; депривированные подростки; психофизические недостатки; интернатное учреждение; самооценка; неадекватная самооценка.

Resume:

Nechyporenko Kostyantyn. The study of self-esteem of deprived teenagers with psychophysical disabilities under the conditions of the boarding school.

The article studies the self-esteem of deprived teenagers with psychophysical disabilities. The author substantiates the necessity for defining the levels of self-esteem formation due to the fact that it is natural for teenagers not just to consider the public's opinion of themselves, but to assess themselves as personality, their potential abilities which often differ from those emphasized by the public, thus provoking non-adequate behavior and non-adequate perception of themselves among the others. The author demonstrates the dynamics of the self-esteem development among the teenagers of 5 – 9 grades which has given grounds to distinguish the objective factors influencing the self-esteem of the teenagers belonging to the category mentioned. The most essential ones among them turned out to be deprivation of daily communication and interaction with parents, dependence on the regime of the boarding school.

Key words:

teenagers; deprived teenagers; psychophysical disabilities; the boarding school; self-esteem; inadequate self-esteem.

Постановка проблеми. Вхідження дитини в підлітковий період супроводжується якісними змінами в розвитку самосвідомості, оскільки у підлітка починає формуватися позиція дорослої людини. І хоча ця позиція ще не відповідає реальному становищу підлітка в житті, проте, як доводить, зокрема В. Кобильченко, вже сам її прояв означає, що підліток суб'єктивно перебуває в нових взаєминах із дорослими, світом їхніх цінностей, активно засвоює ці цінності, які формують новий зміст його свідомості [8, с. 19].

Депривованим підліткам із психофізичними вадами притаманні ті ж самі людські почуття, як і їх здоровим ровесникам. Але усвідомлюючи свої психофізичні проблеми, відсутність батьківської щоденної турботи й підтримки, обмеженість інтернатною установою, вони відчують труднощі в оцінці своїх учинків, норм поведінки, ставлення до себе, до оточення; не до кінця усвідомлюють цінність знань, здатність до подолання труднощів, потребу у

друзях, прагнення до виконання посильної роботи, досягнення успіхів у певних справах. Такі діти, будучи забезпеченими загалом усім необхідним, не відчують потреби докладати до чогось зусиль.

Ці труднощі зумовлені об'єктивними причинами. По-перше, це складність підліткового віку, що полягає в тому, що підлітки, прагнучи до визнання власної дорослості з боку оточення, ще не відчують себе (а тим більше не є) дорослими повною мірою, по-справжньому. Однак саме це відчуття, як зазначає М. Заброцький, є тим новим, прогресивним в особистості, що обов'язково розвиватиметься, і саме на нього слід спиратися в педагогічній практиці, зокрема й у формуванні адекватної самооцінки [6, с. 67].

По-друге, помилки у вихованні й розвитку депривованих підлітків із психофізичними вадами з дитинства: турбота про них, пов'язана загалом із їх психофізичними вадами; знижені вимоги до їх інтелектуального розвитку;

обмеженість соціального середовища; недостатнє залучення до соціально значущої діяльності з урахуванням їхніх можливостей. Усе це призвело до того, що на період підліткового віку вони відстали від здорових ровесників у набутті знань, соціального досвіду, комунікативних здібностей тощо, а головне – не усвідомили необхідності щось робити самим по-можливості, а не пояснювати свою неспроможність до активних дій тільки своїми вадами.

По-третє, батьки, лікарі, соціальні служби недооцінюють самого процесу залучення підлітків із психофізичними вадами до різних видів діяльності, не розвивають здатності до виконання дій, на які вони спроможні, а все роблять за них, що перетворюється у них на звичку й навколишній світ сприймається ними лише із споживацького погляду.

По-четверте, уся гострота проблеми полягає в тому, що, не набувши досвіду щось робити самому, спілкуватися і взаємодіяти з ровесниками в дитячому й підлітковому віці, у процесі дорослішання такі діти віддаляються в розвиткові від своїх ровесників настільки, що відчують себе нездатними до нормального життя. Цього можна запобігти й повернути осіб такої категорії до повноцінного життя, незважаючи на вади, на чому наголошують, наприклад, зарубіжні дослідники. Так, Джеральд Філліне (США) твердить, що людина може навчитися переборювати труднощі, якщо вона зможе подолати свої особисті комплекси [4, с. 212].

У зв'язку з цим завданням сучасних досліджень повинна стати і така проблема, як дослідження способів залучення особи із психофізичними вадами до активної участі в суспільному житті навіть в умовах інтернатного закладу, але перед цим, на наше глибоке переконання, слід з'ясувати, що вона здатна реально робити, наскільки спроможна сама оцінити свої можливості: фізичні, психічні, інтелектуальні, соціальні. Тому самооцінка в підлітковому віці є тією основою, на якій можна коригувати й надалі розвивати особистість із психофізичними вадами, враховуючи те, що саме в цьому віці є велике бажання у підлітків стати дорослими, повноцінними, визнаними суспільством, найближчим оточенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний інтерес для нас становлять дослідження, присвячені проблемі самооцінки депривованих підлітків із психофізичними вадами, які виховуються в інтернатних закладах. У цих умовах особливо важливим є запобігання почуття неповноцінності у підлітків із психофізичними вадами. У такій ситуації повинна бути забезпечена повною мірою правова норма рівних можливостей для таких осіб поряд

із здоровими ровесниками, передбачена Всесвітньою програмою, прийнятою Генеральною асамблеєю ООН [3, п. 12].

Але як зазначає І. Іванова, отримання такими особами рівних прав із здоровими ровесниками зумовлює той факт, що суспільство має право очікувати від них рівних обов'язків, створюючи для них умови, що відповідають особливостям їх психофізичного розвитку [7, с. 42]. Це накладає на учасників педагогічного процесу особливу відповідальність за сформованість в означеній категорії підлітків адекватної самооцінки власних реальних і потенційних можливостей, які можуть проявлятися в конкретних діях і повинні бути соціально схваленими оточенням.

Не можна не враховувати і той факт, що депривовані підлітки з психофізичними вадами, як і їх здорові однолітки прагнуть стати дорослими і їм потрібно допомагати в цьому становленні. Під розвитком дорослості Д. Ельконін розуміє становлення готовності підлітка до життя в суспільстві дорослих як повноцінного й повноправного учасника. У підлітків дорослість може проявлятися в навчанні, праці, ставленні до себе, до ровесників, старших, у зовнішньому вигляді й поведінці, у турботливому ставленні до членів сім'ї нарівні з дорослими, у наявності власної думки, позиції, оцінки, у відстоюванні власного погляду та його захисті [5, п. 219].

Д. Ельконін на основі власних досліджень виділяє три основні показники підліткової дорослості: виникнення бажання, щоб оточення сприймало його як дорослого (поважали, довіряли, визнавали його людську гідність і права на певну самостійність та ін.). При цьому почуття дорослості на моральній і інтелектуальній основі може формуватися вже на самому початку підліткового віку. Цей період, на думку Л. Божович, є найбільш тривалим періодом переходу від дитинства до дорослості. Протягом цього періоду ламаються й перебудовуються всі попередні стосунки підлітка зі світом, самим собою, іншими людьми й розвиваються самосвідомість і самовизначення, які ведуть його до тієї життєвої позиції, із якої він починає своє самостійне життя, увіходячи до ранньої юності [2, с. 214].

На основі аналізу сучасних даних теоретичних і емпіричних досліджень підлітковості, О. Бедлінський виділив у підлітковому віці три перехідних періоди, які наведені в таблиці 1 [1, с. 51].

Таку періодизацію підліткового віку О. Бедлінський пояснює тим, що саме в цей період визначається ставлення підлітка до самого себе як особистості, визначається його самооцінка. Тому саме в цей період, який, як доводить Є. Новикова, характеризується

гнучкістю, пластичністю, підлітки готові до змін і відкриттів як у себе, так і в інших, що дає можливість найбільш інтенсивно формувати в них адекватну самооцінку [9, с. 27].

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. До найважливіших факторів формування адекватної самооцінки

депривованих підлітків із психофізичними вадами належать система освітньо-виховного процесу і стосунки, які складаються всередині цього процесу, з одного боку, а з іншого – ставлення дорослих і однолітків до депривованих підлітків, які проживають і вчаться в умовах інтернатного закладу.

Таблиця 1

Періодизація підліткового віку

Період життя		Провідна діяльність		Центральне новоутворення
		Діяльність, що орієнтує на норми відносин між людьми	Діяльність, на основі якої засвоюються суспільно-виробничі дії з предметами	
Перший період підлітковий (10-11 років)		Діяльність, орієнтована на встановлення стосунків із оточенням	Навчальна діяльність	Потреба бути і здаватися дорослим на основі усвідомленої автономної дії
Підлітківський	Молодший підліток (10-11 – 12-13 років)	Спілкування та взаємодія з ровесниками на основі конструювання та випробування соціальних відносин		Переживання дорослості, задане її міфологізованим ідеалом
	Другий підлітковий період (12-13 років)	Конструювання ідеалу майбутньої дорослості у процесі формального й неформального спілкування		Усвідомлення й удосконалення власного ідеалу майбутньої дорослості
	Старший підлітковий період (12-13 – 15-16 років)	Кількість набутого досвіду, конструювання матеріального та духовного світу (спілкування виконує функцію перевірки відносин на попередніх етапах)		Почуття дорослості, задане власним ідеальним майбутнім («Я-концепція»)
Післяпідлітковий період – перехідний (15-16 років)		Спілкування та взаємодія на основі конструювання світогляду		Усвідомлення особистісного рівня дорослості, формування світогляду, розуміння дієздатності

До цього часу освіта здебільшого схильна відображати й підтверджувати наявну нерівність між здоровими підлітками та їх ровесниками з психофізичними вадами, ніж сприяти її подоланню.

Сьогодні необхідно змінити ставлення суспільства до депривованих підлітків із психофізичними вадами у плані їхньої освіти, виховання, розвитку, тобто перейти з позиції забезпечення їх усім необхідним, бо вони інваліди, на позицію формування активного члена суспільства, незважаючи на їх вади. Це означає, що потрібно створити сприятливі умови для їх життєдіяльності в підлітковому віці, висувати до них освітні, виховні, соціалізаційні вимоги, спираючись на їх індивідуальні здібності, можливості, бажання, потреби щодо необхідності засвоєння знань, умінь, соціальних норм, способів самозахисту, самовизначення,

самореалізації, на які реально вони здатні. Адже після школи вони будуть жити у звичайних, а не спеціально створених для них умовах.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити адекватність самооцінки депривованих підлітків інтернатних закладів, які мають психофізичні вади, як фактор, який впливає на визначення ними власних здібностей, потенційних і реальних можливостей та оцінку себе як особистості.

Методами дослідження були обрані такі: теоретичний аналіз наукової літератури з порушеної проблеми; емпіричне дослідження стану сформованості адекватної самооцінки депривованих підлітків інтернатних закладів, які мають психофізичні вади; аналіз досвіду роботи педагогів-практиків щодо корекції й розвитку адекватності самооцінки підлітків цієї категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виявлення стану сформованості самооцінки підлітків зазначеної вище категорії відбувалося у традиційних умовах навчально-виховного процесу. Одержані дані нами розглядалися як вихідний рівень досліджуваного явища в учнів 5–9-х класів.

У констатувальному експерименті взяли участь учні 5–9-х класів трьох шкіл-інтернатів, у яких навчаються і проживають 249 підлітків, позбавлених щоденного батьківського піклування через їх відсутність протягом тижня, крім вихідних, а у певної частини – і в усі дні (підлітки-сироти).

У контексті нашого дослідження проведено діагностування стану сформованості самооцінки депривованих підлітків (учнів 5–9-х класів) за двома методиками.

Перша методика Л. Турінцева [10, с. 48–51] має вигляд восьми кіл, в одне з яких підліток повинен був поставити себе. Кола розміщені в один ряд. Перші 2 кола свідчили про завищену самооцінку, 2 останні – про занижену самооцінку, 3–6 кола відповідали адекватній самооцінці: результати діагностування наведені у таблиці 2.

За результатами діагностування за методикою І підлітків трьох інтернатних закладів у кількості 249 осіб встановлено, що адекватну самооцінку виявляють в середньому від 55,2 % до 58,6 % від усієї кількості опитуваних. Завищена самооцінка коливається в межах від 8,4 % до 11,1 %, що в середньому становить одну десяту частину від усієї кількості опитуваних. Занижену самооцінку має в середньому третина підлітків із незначним коливанням у відсотках.

Таблиця 2

Рівні самооцінки депривованих підлітків (5-9-х класів) із психофізичними вадами 3-х шкіл-інтернатів

Рівень самооцінки	Показники по класах (у %)				
	5-ті класи (39)	6-ті класи (55)	7-і класи (48)	8-і класи (62)	9-ті класи (45)
Завищена	10,4 (4)	10,8 (6)	8,4 (4)	9,6 (6)	11,1 (5)
Адекватна	56,8 (22)	58,6 (22)	54,1 (26)	55,2 (34)	57,8 (26)
Занижена	33,8 (13)	30,6 (17)	37,5 (18)	35,2 (22)	31,1 (14)

Той факт, що трохи менше половини, але понад 40% підлітків досліджуваної категорії мають неадекватну самооцінку, дає змогу дійти висновку про необхідність удосконалення змісту життєдіяльності депривованих підлітків в умовах інтернатного закладу з метою більш інтенсивного формування у них адекватної самооцінки, яка повинна слугувати поштовхом до самоудосконалення й зниження у підлітків із психофізичними вадами відчуття неповноцінності, страждань через відсутність або недостатність піклування з боку батьків, учителів і вихователів.

Для уточнення результатів діагностування самооцінки депривованих підлітків із психофізичними вадами використана ще одна методика С. Дідато [4, с. 200–201] (Методика П), у якій, на відміну від попередньої методики, сформульовано 10 тверджень і запропоновано позначити, наскільки опитуваний підліток із ними погоджується чи не погоджується щодо себе особисто.

Кожна відповідь, що збігається з ключем, оцінюється в 1 бал. Максимальна кількість балів – 10. 9–10 балів характеризують завищену самооцінку, 6–8 балів – адекватну й стійку самооцінку, 5 балів і менше – занижену самооцінку. Результати діагностування наведені в таблиці 3.

За цією методикою показники виявилися дещо іншими (трохи нижчими за рахунок того, на нашу думку, що вони були більш конкретизованими: кількість опитаних, які мають завищену самооцінку, дещо знизилася й становила в середньому 6 % від усіх опитаних, занижену ж самооцінку виявили від 30,9 % до 51,76% опитаних. Причому від п'ятого до сьомого класу цей показник зростав, у восьмому класі знизився до 33,52 %, а в дев'ятому знизився до 30,9 %. Це означає, що у процесі дорослішання вихованці інтернатного закладу з психофізичними вадами глибше усвідомлюють свої власні можливості й адекватніше оцінюють себе як особистість.

На основі показників рівнів самооцінки депривованих підлітків із психофізичними вадами за двома методиками виведені середні показники, які наведені на рисунку 1.

Як свідчать наведені дані, в інтернатних закладах від класу до класу адекватна самооцінка у підлітків зростає. Але той факт, що й на кінець навчання в 9-ому класі ще понад третини вихованців (39,6 %) мають неадекватну й загалом занижену самооцінку, яка не дає їм усвідомлено реально оцінити власні внутрішні ресурси та перешкоджає їх соціальному становленню як повноцінної особистості, соціалізованого члена суспільства, дає змогу нам

дійти висновку про те, що слід посилити роботу в цьому напрямі й знайти такі шляхи, такі способи організації навчання, виховання, життя в інтернатному закладі, які б сприяли розкриттю всіх можливостей підлітків, перевіряючи цих

можливостей на практиці задля того, щоб вони почували себе повноцінними громадянами своєї країни після виходу за межі інтернатного закладу.

Таблиця 3

**Рівні самооцінки депривованих підлітків із психофізичними вадами
3-х інтернатних закладів за методикою П**

Рівень самооцінки	Показники по класах (у %)				
	5-ті класи	6-ті класи	7-і класи	8-і класи	9-ті класи
Завищена	-	6	6,53	5,9	6,1
Адекватна	55,3	48,9	41,71	60,58	63
Занижена	44,7	45,1	51,76	33,52	30,9

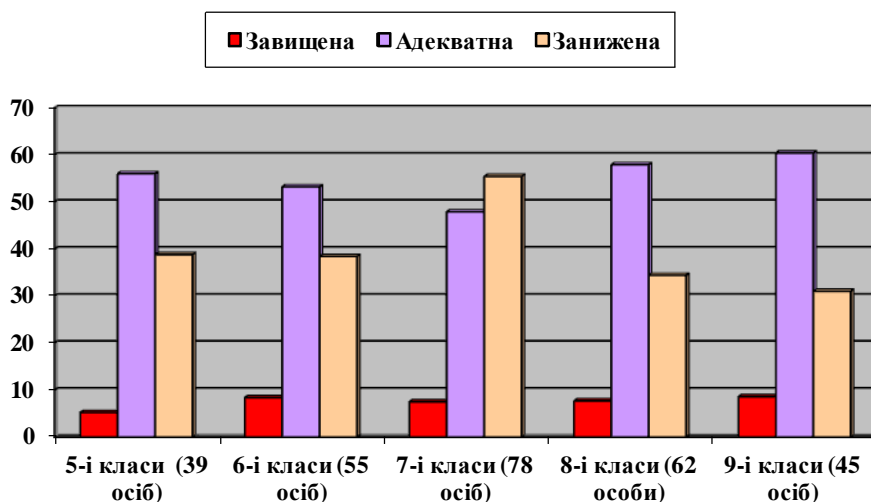

Рис. 1. Середні показники рівнів самооцінки депривованих підлітків інтернатних закладів із психофізичними вадами

Висновки. Підлітковий вік є перехідним як з погляду біологічного розвитку особистості, так і з погляду набуття нею соціального досвіду та оцінювання себе як особистості в соціальному середовищі.

Складність цього періоду полягає в тому, що підлітки претендують на визнання оточенням своєї дорослості, вимагають поваги й мають потребу в тому, щоб до їх думок прислухалися. Об'єктивний процес дорослішання й невизнання цього явища, яке супроводжується ставленням дорослих до підлітків як до дітей (за звичкою) спричиняє неадекватність їх самооцінки як особистості.

У депривованих підлітків із психофізичними вадами на біологічному та соціальному рівнях відбуваються ті ж самі процеси. Але вони ускладнюються трьома головними факторами: 1) відсутністю повсякденного батьківського

піклування й спілкування; 2) перебуванням в інтернатному закладі; 3) наявністю життєвих обмежень. Усі ці фактори зумовлюють недорозвиненість адекватної самооцінки підлітків цієї категорії, чим ускладнюють самоусвідомлення себе як повноцінної особистості в суспільстві, незважаючи на певні психічні чи фізичні обмеження, що і підтверджує проведене діагностичне дослідження.

Водночас, інтернатні заклади мають можливість посилити цю роботу при перегляді змісту життя підлітків та вдосконаленні виховного процесу шляхом більш активного залучення їх до таких видів інтелектуальної та соціально значущої практичної діяльності, де б вони могли вчитися себе проявляти, аналізувати результати своїх дій, їх цінність для них самих і оточення та відповідно оцінювати себе як особистість серед інших людей.

Список використаних джерел

1. Бедлінський О.І. Конструювання як провідна діяльність підліткового віку / О.І. Бедлінський // Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць Ін-ту

References

1. Bedlins'kyi, O. I. (2010). *Design as leading activity of adolescents*. Actual problems of psychology. The problems of the creative work psychology: collection of scientific works of T.S. Kostyuk

- психології ім. Т. С. Костюка НАПН України / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Т.12. – Вип.10. – Част. II. – С. 52-59.
2. Божович Л.И. Подростковый возраст / Л.И. Божович / Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / сост. И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. – 5-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 368 с.
  3. Всемирная программа действий в отношении инвалидов: Принята 37/52 резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 3 декабря 1982 г. // Національна асамблея інвалідів України. – Вип. 1.
  4. Дидато С.В. Большая книга личностных тестов / Сальвадор В. Дидато; пер. с англ. Е.М. Нефедовой. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 224 с.
  5. Эльконин Д.Б. Взрослость, ее содержание и формы проявления у подростков-пятиклассников / Д.Б. Эльконин / Возрастная и педагогическая психология: хрестоматия: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / сост. И. В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. – [5-е изд., стер.] – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 368 с.
  6. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 92 с.
  7. Іванова І. Б. Створення рівних можливостей у сфері освіти для студентів з особливими потребами / І.Б. Іванова / Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наукових праць. – К.: Університет «Україна», 2004. – С. 40-49.
  8. Кобильченко В.В. Самосвідомість підлітка як важливий регулятор соціальної взаємодії / В.В. Кобильченко // Педагогіка і психологія, 1979. – 175 с.
  9. Новикова Е.В. Программа развития творческого мышления младших подростков по системе Эдварда де Бано / Е.В. Новикова // Практична психологія та соціальна робота, 2012. – № 1. – С. 26-31.
  10. Туріщева Л.В. Психокорекційні ігри в роботі педагога / Л.В. Туріщева. – Х.: Вид група «Основа», 2007. – 160 с.
- Institute of Psychology NAPS of Ukraine. Ed. V. O. Moliako. Zhytomyr: I. Franko ZhSU. V.12. 10. Part II. 52-59. [in Ukrainian].
2. Bozhovych, L. I. (2008). *Adolescence. Age and pedagogical psychology: Reading book: tutorial for students of higher educational institutions*. 5th edition, reprint. Moscow: Publishing center "Akademia". [in Russian].
  3. *World Programme of actions for disabled people: adopted 37/52 by UN General Assembly resolution on December 3, 1982*. (1982). National Assembly of Disabled People of Ukraine. Issue 1. [in Russian].
  4. Didato, S. V. (2006). *The big book of personality tests* / Transl. from English by I.M. Nefedova. Moscow: AST: Astrel'. [in Russian].
  5. Elkonin, D. B. (2008). *Adulthood, its contents and forms of display in adolescents-fifth graders. Age and pedagogical psychology: Reading book: tutorial for students of higher educational institutions*. 5th edition, reprint. Moscow: Publishing center "Akademia". [in Russian].
  6. Zabrots'kyi, M. M. (1998). *Age psychology: tutorial*. Kyiv: the IAPM. [in Ukrainian].
  7. Ivanova, I. B. (2004). *The creation of equal opportunities in education for students with special needs. Actual problems of education and training of people with special needs: collection of scientific works*. Kyiv: University "Ukraine". [in Ukrainian].
  8. Kobylchenko, V. V. (1979). *Teenager's self-consciousness as an important regulator of social cooperation*. Pedagogy and psychology. [in Ukrainian].
  9. Novikova, Ye. V. (2012). *The program of creative thinking development of young teenagers according to principles of Edward de Bono*. Practical psychology and social work. 1. 26-31. [in Russian].
  10. Turishcheva, L. V. (2007). *Psycho-corrective games in teacher's work*. Kharkiv: Publishing Group "Osnova". [in Ukrainian].

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Нечипоренко Костянтин Сергійович
 Комунальний заклад «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр»
 Запорізької обласної ради
 вул. Наукове містечко (острів Хортиця)
 буд. 59, м. Запоріжжя
 69017, Україна
 doi:10.7905/нвмдпу.v1i12.852

Надійшла до редакції: 12.05.2014 р.

Прийнята до друку: 23.05.2014 р.